

Från den katolska kulturtidskriften Signum nr 7/2008.

Vilka är mandéerna?

HIDAL, STEN

Vad har mandéerna för religion och var har de funnits under tidernas lopp? Och var finns de idag?

I juli i år kunde man i svenska dagstidningar läsa om en mandeisk begravning i sydöstra Stockholm. Det var hustrun till den högste mandeiske ledaren i Sverige som hade omkommit i en bilolycka och som nu begrovs i närvaro av uppemot 300 sörjande. Sverige har sedan några år Europas största mandeiska folkgrupp, c:a 6 000. Men vilka är mandéerna?

Själva ordet 'mandé' har att göra med ett semitiskt verb som betyder "kunna", "veta" och skulle alltså betyda "de som har kunskap". Det stämmer bra, eftersom mandeismen är en gnostisk religion med antika rötter. Själva kallar de sig också för nasoreer eller sabier. Det senare ordet användes i Koranen (sura 2:59, 5:73 och 22:17) men det är inte helt säkert att de som där omtalas skall identifieras som mandéer. Det äldsta säkra omnämnandet av mandéer är hos en syrisk kristen teolog från 700-talet.

En liten grupp som inte missionerar

Mandéerna identifierar sig primärt genom sin religion och eftersom de aldrig har missionerat har gruppen förblivit liten. Stamorten är Irak och västra Iran. Deras förhållande till den muslimska omgivningen har ofta varit ansträngt och de for illa under kriget mellan Irak och Iran. På senare år har en omfattande utvandring från Irak skett, så att deras huvudort numera snarast är Damaskus. Sammanlagt finns det c:a 90 000 mandéer i världen. Diasporan har blivit alltmera självständig, och det skall bli intressant att se vilken utveckling mandeismen kommer att genomgå. Ett vetenskapligt intresse för mandéerna har funnits i västerlandet sedan 1800-talets början, men det skulle dröja till 1999 innan den första internationella konferensen hölls i Harvard. Mandéerna har hittills saknat möjlighet att delta i religionsdialogen, men också detta kan komma att förändras.

Mandéerna är framför allt kända – i den mån de alls är kända – för att åberopa sig på Johannes Döparen. Ofta säger de att de är sentida lärjungar till Johannes. Det upprepade dopet i rinnande vatten leder tankarna till Johannes Döparen. Men också mycket annat

tycks gå tillbaka till en judisk grupp vid vår tideräknings början. Gnosticismen anses numera av många forskare gå tillbaka på judiska marginalgrupper, och det speciella med mandéerna skulle då vara att de kombinerar ett judiskt omvändelsesdop med en gnostiskt livsåskådning. Mandeismen är, kort sagt, en gnostisk döparreligion.

En del av mandeismens historiska bakgrund skall sannolikt sökas i samma religiösa miljö som manikeismen utgick från. Vi vet numera att manikeismens grundare Mani hörde hemma i en grupp av elkesaiter, en gnosticiserande judisk grupp som stod de senare mandéerna nära. Elkesai verkade som döpare och profet vid Jordan på 100-talet e.Kr. I denna synkretistiska miljö, präglad av judendom, kristendom och gnosticism, har mandeismen uppstått.

Hur dopet skall ske är noga reglerat. Det förrättas av en präst och på en söndag, som är mandéernas heliga dag. Dopet sker i rinnande vatten (detta är mycket viktigt). Det förrättas i en kulthydda (*manda*) vid flodens strand. Kanaler leder vattnet till *jardna* (dopkälla, märk likheten med Jordan) framför hyddan. Riten omfattar nedsänkande, tecken med vatten och olja på pannan, drickande av vattnet, en rituell måltid på bröd och vatten och ett handslag (*qushta*). Dopet kan upprepas i princip varje söndag, också i samband med andra högtider, som vigsel. Vid sidan av det egentliga dopet finns enklare dop, som kan förrättas av lekmän, ja, av mandén själv. Gnostiker brukar vara ointresserade av riter och liturgi, men mandeismen är något så ovanligt som en ritualistisk form av gnosticism. Också ämbetet spelar en stor roll i denna religion.

Även om de mandeiska gudstjänsterna är noga reglerade, så utmärks de sällan av någon större skönhet. Ofta har de saknat yttre medel för en rikare utgestaltning, men en bidragande orsak har säkert också varit att musik inte är tillåten i gudstjänsten. Traditionellt har man också avvisat dansen – i den mandeiska konsten avbildas ofta demoner dansande.

Flera samlingar av heliga skrifter

Mandéerna har flera samlingar av heliga skrifter. Det är denna egenskap av bokreligion som har gjort att de tidvis har tolererats av islam. Den viktigaste heter *Ginza jamina*, "den högra skatten". Den är skriven på mandéernas eget språk, en östaramaisk dialekt som mycket liknar syriskan, och omfattar ca 500 sidor. Mandeiskan skrivs med ett speciellt alfabet och är numera begränsat till att vara ett liturgiskt språk – mandéernas talspråk är arabiska. Dessutom finns en annan *ginza*, "den vänstra skatten" som innehåller det mycket komplicerade ritual som ibland kallas "själamässa" eller *masiqta* "uppstigning". Den förrättas inte vid begravningen – som är en enkel akt – utan efter den och endast av en präst. Vidare finns Johannesboken, som innehåller traditioner om Johannes Döparen, och en samling av liturgier som brukar kallas den kanoniska bönboken.

De mandeiska skrifterna innehåller få och delvis motsägande uppgifter om den egna historien. Det berättas om en utvandring från Jerusalem, och möjligen finns det en historisk kärna i detta. Den judiska bakgrunden har dock inte lett till en välvillig inställning till judendomen, som tvärtom häftigt kritiseras. Men även kristendomen avvisas bestämt. Jesus sägs ha varit en falsk profet, och "den heliga anden" är tillvarons onda princip. Det ser dock ut som om de starkaste angreppen mot kristendomen är sena inskott i texterna och härrör från en tid på 1500-talet, då mandéerna missuppfattades som en kristen sekt och utsattes för välmenande men hårdhänta omvändelseförsök. Det finns även kritik av islam, men där har omgivningens kontroll skapat en stor försiktighet.

Dualistisk världsbild

Liksom all gnosticism utgår mandeismen från en dualistisk världsbild. Mörkrets värld står mot ljusets värld, det onda mot det goda. Målet för människan är att genom olika reningsakter, främst dopet, återförenas med ljusets rike. Där tronar ljusets herre eller "kunskapen om livet" som Gud också kallas. Mandeismen är i princip en monoteistisk religion och återspeglar också där sina judiska rötter. Men monoteismen fördunklas i viss mån genom läran om alla de ljusväsen som omger Gud och som har blivit till närmast självständiga gudomligheter. De kallas för *uthre* eller "rikedomar". Flera av dessa har namn som går tillbaka på Gamla testamentet, till exempel Hibil (Abel), Shitil (Set) och Anosh (Enosh). De sju planeter som var kända i antiken uppfattas också som andliga, men närmast som onda varelser.

Mandeismen känner till både skapelsetanken och läran om emanation eller utflöde från den gudomliga källan. Adam och Eva är de första människorna. Adam skapades av lera och hans själ nedsändes av Livets kunskap. Eva är dock inte skapad ur Adam och mandéerna betonar gärna kvinnans och mannens jämställdhet. Människosynen i övrigt är komplicerad och innefattar tron på himmelska dubbelgångare till Adam och Eva.

Någon frälsargestalt som inom kristendomen finns inte. Mandeismen betonar dock mycket starkt att människan är fallen i synd, och liturgierna innehåller många syndabekännelser. Synden yttrar sig främst i okunnighet. Olika ljusgestalter kan vara människans hjälpare i återvändandet till ljusets och kunskapens rike. I huvudsak sker detta genom den *masiqta* som sker efter hennes död. Efter döden gör själen en resa genom sju eller åtta vaktstationer (planetsfärer), ett slags skärseld. Det finns alltså en lära om det eviga livet, och föreställningarna om den yttersta tiden är präglade av iranska influenser (zoroastrismen). Mandéerna har alltid varit öppna för impulser från andra religioner.

Tredelat ämbete

Ännu en punkt där mandeismen starkt skiljer sig från det vanliga gnostiska mönstret

gäller ämbetet. De gnostiker som är bekanta från fornkyrkan hade i regel inget ämbete, och de liturgiska uppgifterna fördelades ofta genom lottdragning. Men liksom mandeismen är en ritualistisk religion, så är den också en hierarkisk. Man har ett tredelat ämbete. Högst står "biskopen" eller *ganzibra* (eg. skattmästare). Sedan kommer prästerna eller *tarmide* – ett ord som egentligen betyder "lärjunge" (jfr talmid på hebreiska) – och diakonen (*shganda*). Prästen omtalas också som *malka* "konung", vilket blir förståeligt när man ser hans insignier: krona, stav och ring. (Den vita sakraldräkt med turban och sandaler som ibland ses kan dock bäras även av lekmän.) Prästvigningsritualet kallas också "kröning" (ordningen är utgiven av Eric Segelberg i Uppsala). Prästerskapet är i huvudsak begränsat till vissa släkter, och då inses vilken katastrof det var när alla biskopar och präster dog i en koleraepidemi år 1831. Det var vid det tillfället som flertalet mandéer drog sig tillbaka till deltaområdet i södra Irak.

Den judiska bakgrunden

Etiken är starkt präglad av den judiska bakgrunden. Vikten av att ge allmosor framhålls, men kärleksbudet är uttryckligen begränsat till den egna gemenskapen. Stor vikt läggs vid olika rituella renhetslagar. Den negativa inställning till staten som ibland framkommer kan till stor del bero på dåliga erfarenheter från det muslimska styret. Yrkesmässigt har mandéerna gjort sig kända som skickliga guld- och silversmeder, vilket har blivit en etnisk specialisering. När de i större antal bodde i södra Irak var de också framstående som brobyggare.

Att förstå allt i deras heliga skrifter är inte lätt. Gnosticismen är ofta svårförståelig i sig, och de många inflytanden som mandeismen har tagit upp gör det inte lättare. När det gäller att åtskilja olika skikt i texterna är forskningen ännu bara i sin början. Mängder av svårförståeliga utsagor och motsägelser underlättar inte förståelsen. Översättningar av de heliga skrifterna finns till tyska och delvis till engelska. Pionjärinsatsen gjordes av en engelsk kvinna, Ethel Drower (lady Drower), vars bok *The Mandeans of Iraq and Iran* (1937) gjorde mandéerna kända för en vidare krets. Den var baserad på fältstudier som gjordes i sista stund.

Mandéerna och Sverige

Också Sverige har goda traditioner när det gäller mandeismen. Den första utgåvan av en mandeisk skrift över huvud gjordes av en lundaprofessor, Matthias Norberg, i början av 1800-talet. Sedan har betydande insatser gjorts av främst två forskare. Waldemar Sundberg i Lund har i två monografier studerat olika nyckelbegrepp inom mandeismen, bland annat ordet *qushta* (sanning). Eric Segelberg i Uppsala har förutom prästvigningen ingående studerat det mandeiska dopet (avhandlingen *Masbuta*, 1958). Där påvisar han de olika influenser som det mandeiska dopet har utsatts för, bland annat från den östsyrisk kyrkan. Också den uppsaliensiske religionshistorikern Geo Widengren intresserade sig för mandeismen. Men redan på 1920-talet menade exegeten Hugo

Odeberg i sin Johannesstudie *The Fourth Gospel* (1924) att den mandeiska religionen var viktig som en del av bakgrunden till den johanneiska traditionen.

Föga anade dessa svenskar att mandéer skulle komma att bo i Sverige efter några decennier. Som en följd av utvandring från Irak finns nu mandéer bosatta på flera orter i Sverige, främst Malmö och Lund, Stockholm och Sandviken. Mandeiska begravningsplatser finns i Stockholm och Malmö. I Sandviken finns den enda mandeiska gudstjänstlokalen i Sverige, en *manda*, där det sakramentala dopet kan förrättas. Det är en byggnad som tidigare innehades av Jehovas vittnen och då fungerade som Rikets sal. Ytterligheterna kan beröra varandra, också i religionernas värld.

Mandéerna har ibland kallats Johanneskristna. Detta är fel när det gäller ordets andra led – kristna är de verkligen inte. Däremot är de angelägna om att vara Johannes Döparens lärjungar. Vare därmed hur som helst, mandeismen är en fascinerande religion där många inflytanden har stämt möte. Mandéerna har ofta förföljts, fast de inget hellre vill än leva i fred och samförstånd. Låt oss hoppas att den kallelse till ljusets rike som är centrum i deras religion, också blir förverkligad i en värld av fred och endräkt.

Litteratur

En kort introduktion på svenska om mandeismen finns i Ingvar Svanberg & David Westerlund (red.), *Religion i Sverige* (2008). Lady Drowers ovan nämnda bok finns i en nyutgåva från 1962 (med värdefulla illustrationer).

En framstående kännare av mandeismen är Kurt Rudolph, som har en översiktlig framställning i *Die Religionen der Menschheit* (herausg. C. M. Schröder), band 10:2, "Die Religionen Altsyriens, Altarabiens und der Mandäer" (1970). En nyare studie är Jorunn Jacobsen Buckley, *The Mandeans: Ancient Texts and Modern People* (2002).